

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Рудан Наталя Сергіївна

УДК 130.2+330

**ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат

кваліфікаційної наукової праці на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2019

Кваліфікаційною науковою працею є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
Борінштейн Євген Русланович,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Халапсіс Олексій Владиславович
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри філософії та політології;

кандидат філософських наук
Юшкевич Юлія Сергіївна
Одеський національний економічний університет, старший викладач кафедри філософії, історії та політології.

Захист відбудеться «11» лютого 2019 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З кваліфікаційною науковою працею можна ознайомитися в науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розміщено на сайті <http://www.pdpu.edu.ua>

Автореферат розіслано «10» січня 2019 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

І. В. Балашенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здобуття незалежності Україною стало новою віхою розвитку нашого народу, дозволивши йому стати господарем своєї долі і повноправним учасником всесвітньо-історичного процесу. Для реалізації цих можливостей необхідно було створити не тільки зовнішні атрибути державності і «технічні» механізми функціонування молодого суспільства, а й вибудувати нову систему смислів в політиці, в юриспруденції, в духовній сфері, соціокультурних інститутах суспільства. Природньо, що трансформацій зазнала і економічна система суспільства, тут можна виділити два пов'язаних, але все ж таки не тотожних тренди: це власне процеси економічних змін і процеси трансформації економічної культури. І якщо для економічної науки інтерес представляють перш за все перший, то для соціальної філософії – переважно другий.

З розпадом СРСР майже десятиліття економіка України розвивалася за принципами «дикого капіталізму», характерною рисою якого були ігнорування законодавства, а також маргіналізація у всіх сферах діяльності суспільства. Економіка найбільш яскраво відображала трансформації в суспільстві, масовій свідомості та менталітеті громадян. Соціально-економічна криза вимагала значного часу і зусиль всього суспільства для його подолання.

Сьогодні Україна реалізує курс на інтеграцію в європейські політичні та економічні інститути, а також на входження в європейський духовний простір. На цьому шляху у неї вже є вагомі досягнення, проводяться необхідні реформи і популяризуються європейські цінності. Однак, є і дуже серйозні проблеми. І якщо після здобуття Україною незалежності багатьом здавалося, що зміна «правил гри» в економіці (її перехід від планової до ринкової) перетворить нашу країну на державу, яка процвітає, то такі ілюзії давно розвіялися. Їх місце зайняли інші ілюзії – що варто Україні вступити до Євросоюзу, як процвітання прийде до кожної домівки. Цього роду ілюзії також стали поступово зникати. Доводиться констатувати, що низький рівень національної економічної культури виступає об'єктивною перешкодою до побудови в нашій країні суспільства, яке є благополучним.

Саме тому, все більшу увагу дослідників привертає питання становлення, формування та розвитку сучасної економічної культури в нашій країні. При цьому, багато проблем соціоекономічних і соціокультурних трансформацій в Україні виявилися спільними з іншими країнами пострадянського простору, через що, ми вважаємо за доцільне розглядати становлення сучасної економічної культури в нашій країні в контексті аналогічних процесів у сусідів. Таким чином, *науковою задачею* є теоретичне осмислення й вироблення практичних рекомендацій для оптимізації процесів економічного, політичного і соціального реформування українського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну наукову працю виконано в рамках планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний

університет імені К. Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (державна реєстрація №011U010462). Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради протокол № 12 від 30 червня 2016 року.

Мета і завдання дослідження.

Мета: визначити основні чинники і особливості становлення сучасної економічної культури.

Здійснення мети передбачає виконання наступних завдань:

- розглянути генезис і експлікувати сучасне розуміння поняття «культура»;
- розкрити специфіку дискурсу культури у сфері соціальної філософії;
- розробити методологічний інструментарій для встановлення онтологічного статусу економічної культури;
- виявити діалектичну природу еволюційних трансформацій економічної культури;
- виділити світоглядні установки економічної культури;
- дослідити культурні аспекти економічних трансформацій і розкрити сутнісну природу трансформаційних процесів в економічній культурі сучасного українського суспільства;
- визначити особливості становлення сучасної української економічної культури.

Об'єкт дослідження: сутнісні характеристики економічної культури.

Предмет: соціально-філософський контекст еволюційних трансформацій економічної культури.

Методологічна база дослідження. Методологічним джерелом кваліфікаційної роботи стали філософські, культурологічні, соціологічні та економічні концепції дослідників, безпосередньо або опосередковано виявлено загальні закономірності розвитку економічної культури, її історичної зумовленості, ступінь впливу на неї формаційних, регіональних, етнічних, релігійних та інших особливостей, через призму яких автор розглядав економічну культуру в структурі духовного життя суспільства.

Характер порушеної проблеми визначив необхідність реалізації міждисциплінарного підходу, теоретичною основою якого є принцип додатковості, відповідно до якого адекватний опис реальності може бути досягнуто лише при використанні набору альтернативних теоретичних конструкцій.

Використання системного підходу стало методологічною основою для вивчення впливу економічної культури на процеси соціальної трансформації. Системний підхід імпліцитно присутній при розгляді суспільства як соціальної системи, а також його структурних елементів і взаємозв'язків між ними. Зокрема, системний підхід реалізовано за допомогою структурного методу, який в нашому дослідженні представлено у вигляді репрезентації соціально-економічної системи як сукупності підсистем, що передбачало аналіз даної єдності.

У дисертації використано також діалектичний підхід, який дозволяє розкрити специфіку економічної культури і діалектику її прояву як в умовах становлення глобальної економічної системи, так і в умовах трансформацій української економіки. Використано діалектичний підхід в методі сходження від абстрактного до конкретного, який дозволив дослідити економічну культуру сучасного українського суспільства, визначивши логіку проведення дослідження.

Задля продукування цілісності роботи ми використовуємо метод сходження від абстрактного до конкретного. Розпочавши дослідження з обговорення абстрактних тем щодо сутності розуміння категорії «культура» у соціальній філософії, ми поступово виходимо на розгляд актуальних і конкретних проблем сучасності (перспективи і ризику, що впливають зі зміни української економічної культури під впливом глобалізації; еволюційні трансформації економічного суспільства та економічної культури, тощо).

Працюючи над дослідження, ми керувалися принципом історизму, який орієнтовано на розгляд об'єкта пізнання в його генезі, в конкретних формах становлення. У свою чергу, історичний метод дозволив визначити сутність і специфіку сучасної економічної культури в її еволюційних трансформаціях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше концептуалізовано еволюційні трансформації економічної культури. Новизна висновків конкретизується в наступних положеннях:

Вперше:

– еволюційні трансформації сучасної економічної культури розглянуто як реакцію на світоглядні виклики глобалізації і постіндустріалізації, а їх специфіку та діалектичну природу розкрито у контекстуальному зв'язку з соціально-економічними процесами, що відбуваються в світі взагалі і в Україні – зокрема;

– встановлено, що сучасна економічна культура українського суспільства залежить від етнокультурних соціоекономічних архетипів, що розуміються як ціннісні колективно-ментальні уявлення народу, що функціонують як особливий модус соціоекономічного буття і соціокультурних архетипів котрі ми розглядаємо як репрезентативні соціокультурні форми, символи і моделі поведінки, які історично склалися у народу, що проживає на певній території протягом тривалого часу.

Уточнено:

– розуміння культури як специфічної форми людського буття, що визначає хід, характер і мотивації діяльності в процесах історичного становлення націй і цивілізаційних систем;

– сутнісне осмислення категорії «економічна культура» як сукупності соціальних цінностей і норм, які є регулятором економічної поведінки, що виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку і сприяють або заважають трансляції та ретрансляції, відбору та оновленню цінностей, норм, потреб, мотивів економічної поведінки, економічних інтересів, що функціонують у сфері економічної діяльності;

– українську економічну культуру представлено як багатовимірну освіту, яка реалізує як зв'язок поколінь у вигляді історичної пам'яті (що включає, в тому числі, осмислення травматичних елементів тоталітарного минулого), так і уявлення про ідеал суспільно-економічного і духовного устрою національної держави;

– уявлення залежність економічних стратегій від загальнокультурних (релігійних, наукових, мистецьких тощо) парадигм, а також про світоглядні установки економічної культури (ергономічна побудова трудової діяльності, абстрактивізація цінностей і норм, логістика економічної діяльності);

– теоретичні моделі, що описують динаміку, спрямованість і діалектичну суперечливість соціально-економічних трансформацій, розкрито причини, які свідчать про недостатню увагу реформ і запропоновано варіанти оптимізації цих процесів.

Дістало подальшого розвитку:

– виділення нових функцій культури (універсальна, управлінська і економічна) і економічної культури (символічна), що дозволило поглиблено вивчити роль і характер економічної культури в суспільстві;

– розгляд теорії модернізації в аспекті можливостей і обмежень її застосування до сучасної соціокультурної реальності, яка характеризується глобалізацією і постіндустріалізацією;

– експлікація теоретичних узагальнень соціальної реальності, що позначаються конструктами «соціокультурні трансформації», «суспільно-економічна криза», «модернізація», «постіндустріальне суспільство», «глобалізація», «діяльність» і т.д. стосовно проблематики становлення української національної економічної культури;

– аналіз зв'язку між економічною культурою і національною економікою, який розкрито в аспекті трансформацій соціокультурних інститутів, норм і практик, що здійснюються в Україні.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників з соціальної філософії, культурології, економіки, а також при читанні відповідних курсів для аспірантів і здобувачів вищої освіти соціально-гуманітарних спеціальностей.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення кваліфікаційної роботи пройшли апробацію на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», а також були відображені у доповідях на наступних конференціях: «Традиції та інновації в науці та освіті XXI століття» (30 вересня-01 жовтня 2010 р. Одеса); «Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні» (6-8 жовтня 2011 р. Сімферополь); «II Таврійські історичні наукові читання» (13-14 квітня 2018 р. Київ); «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (13-14 квітня 2018 р. Одеса); «Освіта та соціалізація особистості» (27-28 квітня 2018 р. Одеса); «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (25-26 травня 2018 р. Одеса).

Публікації. Основні положення кваліфікаційної роботи викладено у 13 наукових працях, з них: 6 статей у фахових наукових виданнях, зареєстрованих МОН України, 1 стаття у наукометричних та міжнародних виданнях за фахом; 6 – тези і матеріали конференцій.

Структура дисертації обумовлена її метою і відповідає основним дослідницьким завданням. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг кваліфікаційної роботи становить 225 сторінок (основний зміст викладено на 175 сторінках), список використаних джерел включає 232 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, її зв'язок з науково-дослідними програмами, планами, темами; визначаються мета, задачі, об'єкт і предмет, методологічний інструментарій дослідження, розкрита й деталізована новизна та практична значущість отриманих результатів, їхня апробація, структура й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Культура в горизонті соціальної філософії»** дано концептуальне узагальнення різних підходів до розуміння культури, досліджено діапазон значень категорії «культура» та її існування у суспільстві, це надало можливість приступити до безпосередньої експозиції феномена культури як соціального явища.

Перший підрозділ – *«Генезис і зміст поняття «культура»»* присвячений дослідженню розуміння фундаментальних аспектів культури, її змістовних характеристик.

В результаті вивчення специфіці функціонування культури в суспільстві був отриманий деякий «фон», на якому б можна було чітко експлікувати специфіку економічної культури. Реалізуючи це завдання, було здійснено розгляд генезису, структурних граней, морфології і аспектів культури.

Культура є, з нашої точки зору, насамперед, сферою людської діяльності та сферою духовно-гуманної життєдіяльності суспільства, що пов'язана з творчістю, креативністю та самовираженням людини, проявом її суб'єктності (суб'єктивності, характеру, навичок, знань та вмінь). Саме тому будь-яка культура має безліч характеристик, які спрямовані на виявлення творчого потенціалу особистості, буття людини. Культура є своєрідним маркером і базисом цивілізацій. Культура немає кількісних критеріїв ні у людини, ні у суспільства в цілому. Культури розрізняють по різних показникам, але ми вважаємо, виходячи із контексту роботи, значимими слідуючи варіації класифікацій: по періодам та епохам, по символам, по засобам виробництва, по класам, по товарно-грошовим і виробничим відносинам, по політичним системам правління, по персоналіям сфер впливу, по морально-етичним цінностям.

Зазначимо, що науковий розгляд категорії «культура» починається лише в епоху Нового часу. Вважається, що вперше у вигляді самостійного поняття вона була розглянута в творах німецького просвітителя Самюеля фон Пуфендорфа. Він протиставляє культуру природному стану людини. Це протиставлення

цілеспрямованих сил і здібностей людини дикої, неприборканої стихії природи є найважливішим для всіх наступних наукових тлумачень культури.

Розглядаючи різноманітні особливості розгляду культури у науковому полі, був отриманий аналітичний фон для проведення компаративного порівняння феномена культури в цілому і економічної культури як її приватного прояву.

Другий підрозділ *«Культура як соціально-філософська проблема»* містить аналіз виявлення різновекторних нахилів культури у площині соціальної філософії та прояснення її онтологічного статусу. Так, було встановлено, що культура виростає на ґрунті акумулювання досвіду діяльності людей, який передається від одного покоління до іншого, всіляко розвиваючись і збагачуючись. Формуючись на цьому ґрунті, культура уособлює символічну реальність, що виражається в різних стереотипах і нормах поведінки. Функція даної символічної реальності полягає в організації людської поведінки. Іншими словами, головне завдання культури полягає у формуванні загального і єдиного простору-часу комунікації. Границями культури є: масова культура, у якій людина редукується до пасивного початку, стаючи частиною соціального контексту; субкультура, яка є за своєю суттю обмеженою культурою самоізоляції; контркультура – є протестом або реакцією на загальнокультурний контекст.

Аналізуючи морфологію культури, було визначено, що за аналітичним критерієм, який втілює її функціональний прояв, культура розподіляється на культуру соціальної організації і регуляції; культуру пізнання та рефлексії світу; культуру соціальної комунікації, накопичення, зберігання і трансформації інформації; культуру фізичної і психічної репродукції.

Соціально-філософський розгляд суті культури був би неповним без розгляду суб'єкта культури, тобто того творчого початку, завдяки якому вона і виникає. Творцем культури є людина як родова істота, тобто людський рід в цілому. Однак всередині цього «великого» суб'єкта можна виділити кілька аспектів. Суб'єктом творчості повинні бути визнані як окрема людина, так і певні соціальні групи, соціальні спільноти, класи, внутрішньокласові групи, соціальні інститути, організації та об'єднання, регіональні об'єднання і, нарешті, людський рід в цілому як родовий суб'єкт і завершення цього ланцюга.

Саме розуміння впливу культури на розвиток креативності у людства дає можливість у подальших розділах роботи розглянути перетворення культури на економічну культуру, і перетворення людини на економічну людину.

У другому розділі **«Економічна культура і історичний розвиток суспільства»** простежено еволюцію економічної культури поряд з еволюцією людської цивілізації взагалі. За допомогою методологічного апарату філософії зроблено перехід від абстракцій високих порядків до конкретики соціально-економічного буття. Щоб прояснити специфіку сучасного розуміння економічної культури ми звернулися до творчості Макса Вебера, який став для нас знаковою фігурою з огляду на те, що він був першим, хто чітко і аргументовано вказав на зв'язок панівних в даному суспільстві і в даний час світоглядних патернів з економічними трансформаціями.

Перший підрозділ «*Специфіка і сутність економічної культури: соціально-філософський ракурс*» присвячений розгляду методологічного інструментарію дослідження та філософського базису аналізу економічної культури.

Ці проблеми досліджували, зокрема, класики соціально-економічної думки А. Сміт, Д. Рікардо, І. Бентам, М. Вебер, Дж. Ст. Мілль, Е. Дюркгейм, М. Фрідмен, Л. фон Мізес, Дж. Гелбрейт. Слід назвати також таких дослідників, як С. Ю. Барсукова, Г. Беккер, Т. Веблен, І. Витанія, Л. Гребньов, Б. С. Єрасов, В. Г. Єременко, Т. Єфременко, А. С. Кармін, М. Кастельс, Ю. А. Левада, В. Магун, Д. Норт, М. Олсон, А. С. Панарін, А. Печчеї, К. Поланьї, Р. В. Ривкіна, С. Ю. Хамініч, Я. Щепанський.

На підставі вивчення зазначених досліджень ми розуміємо економічну культуру як сукупність соціальних цінностей і норм, які є регулятором економічної поведінки і виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку: сприяють (або заважають) трансляції, ретрансляції, відбору та оновленню цінностей, норм і потреб, що функціонують у сфері економіки та суб'єктів, що її зорієнтовують, на ті чи інші форми економічної активності.

Економічна культура охоплює ті цінності, норми, потреби, уподобання, які виникають з потреб економіки і здійснюють значущий вплив на неї. Економічні цінності – це загальноприйняті уявлення щодо цілей, до яких прагне людина в економічній діяльності. Специфіка економічної культури полягає в тому, що основним каналом впливу на економіку тут є, перш за все, економічна поведінка.

Підсумовуючи цю частину дослідження, можна зауважити, що економічна культура – це соціальний феномен, що формується у сфері сполучення механізмів функціонування культури і економіки, функція якого полягає у парадигмальному конституюванні актуальних соціально-економічних відносин згідно з аксіологічними установками раціонального мислення.

Результати дослідження у перекладі на площину онтологічної проблематики свідчать про те, що економічну культуру доцільніше розглядати як проекцію культури на площину економічних процесів, а не навпаки. Це пояснюється тим, що в змісті економічної культури більше від феномена культури, ніж від феномена економіки.

З точки зору соціальної філософії, в понятті «економічна культура» укладено специфічний рівень економічних відносин, що відтворює якісний стан всієї соціальної системи в особливій формі її вираження і організації. Виокремлення найбільш істотних зв'язків і залежностей, фіксація їх у певному концептуальному вигляді уможливили послідовне просування до все більш повного уявлення про економічну культуру як якісну характеристику будь-якої соціальної системи від індивіда до суспільства, що свідчить про ступінь реалізації даними суб'єктами сутнісних сил людини, в кінці-кінців, про міру гуманізації суспільства в цілому.

В процесі функціонування економічна культура розкриває суттєві особливості і характеристики економічного життя. У ній відбиваються стійкі форми економічної свідомості людей, що зумовлюють характер і спрямованість економічних процесів. Вона активно впливає на формування економічних

позицій і форми участі, оскільки дає систему значущих цінностей і основоположних норм економічної поведінки. Економічна культура корелюється з панівними у суспільстві цінностями, культурно-історичним типом їх сприйняття і є системою смислів, символів, знань, рефлексії (почуттів, уявлень), традицій, що забезпечують мотивацію і регуляцію економічної діяльності людини в процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних і духовних благ.

Економічна культура при взаємодії з менталітетом нації формує економічне мислення індивідів, як результат – визначається програма індивідуальної економічної поведінки і відбувається власне економічна дія. Таким чином, економічна поведінка залежить від ряду більш глибоких чинників: умов формування економічної культури, характеру економічного мислення, особливостей сформованих систем економічних і соціальних відносин.

Другий підрозділ *«Дух капіталізму» і світоглядні установки економічної культури»* досліджує вплив системи духовного виробництва, яку М. Вебер позначив як «дух капіталізму» на економічну культуру.

Економічна культура не існує відокремлено, вона впливає на процеси, що відбуваються у суспільстві і сама, в свою чергу, відчуває вплив з їх боку. Причому це стосується не тільки тих сфер, які прямо стикаються з економікою, але й духовної сфери, і цей останній взаємовплив часто недооцінюється.

Безумовно, «дух капіталізму» повністю змінив, трансформував світоглядні установки економічної культури, призвів до сутнісно інших концептуальних установок розвитку Людини і Людства. Ми можемо стверджувати, що завдяки розвитку «духу капіталізму» відбувається концептуалізація еволюційних трансформацій сучасної економічної культури, яка значно перетворила світоглядні установки економічної культури.

Під світоглядними установками економічної культури ми розуміємо систематичну готовність Людини і Людства певним чином сприймати економічну сутність життя, оцінювати економічний розвиток, як свій, так і соціальних груп, діяти відповідно до власних економічних ідеалів та економічних цінностей суспільства, в якому людина перебуває та існує.

А головна і сутнісна характеристика «духу капіталізму» – це прагнення до раціонального ведення господарства і рентабельності. Таке ставлення є дуже важливим до розробки стратегії економічного буття сучасного українського суспільства.

У третьому розділі **«Концептуалізація еволюційних трансформацій сучасної економічної культури»** обґрунтовано проблему особливостей еволюційних трансформацій сучасної економічної культури.

З точки зору теорії трансформації її вивчали П. Штомпка, М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, Ф. Конечни, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокін, С. Хантінгтон та інші.

Розробка проблем соціокультурної трансформації традиційно пов'язується з теорією модернізації і генетично пов'язаними з нею постмодерністськими теоріями, внутрішнє теоретичне ядро яких розкривається у працях Р. Арона, А. С. Ахієзера, П. Бергера і Т. Лукмана, В. Бйорна,

Е. Брекмена, П. Вагнера, П. Козловські, Дж. Нунана, Ю. Пенга, Е. Тоффлера, Ф. Фукуяма, Е. Фур'є, В. Шмідта та багатьох інших.

Окремі проблеми, пов'язані з дослідженням еволюційних трансформацій, культурних і соціоекономічних трансформацій, розглядали А. Ю. Архипов, Г. Беккер, А. А. Белік, Є. Р. Борінштейн, А. А. Кавалеров, В. І. Верховина, Е. А. Гансова, Є. Головаха, Н. Паніна, Н. П. Гедікова, Л. Г. Горічева, В. Гутник, Ю. А. Добролюбська, Г. Г. Дилигенський, І. А. Донникова, П. Дракер, Т. І. Заславська, Р. В. Ривкіна, А. С. Кармін, А. Д. Карнишев, П. Козловські, А. О. Лазарева, Ю. А. Левада, О. В. Лісеєнко, І. Г. Мисик, А. А. Овсянников, В. В. Попков, І. З. Скловський, В. Л. Тамбовцев, О. В. Халапсіс, М. Ф. Цибра, Ю. С. Юшкевич та інші автори.

Перший підрозділ *«Культурні фактори еволюційних трансформацій економічного суспільства»* містить певне переосмислення теорії трансформацій взагалі та еволюційних трансформацій особливо, розглядаючи ці процеси з точки зору економічного суспільства.

Вивчення особливостей соціокультурних змін в Україні вимагає нового методологічного підходу, який би враховував характер змін, пов'язаних з переходом до індустріального суспільства і епохи постмодернізму, глобалізаційними процесами, що втілено у базовому понятті «соціокультурна трансформація», яка розкриває взаємозалежність соціального і культурного на певному векторі розвитку. Слід розуміти, що трансформація може набувати зворотнього характеру.

Процес трансформації – це процес якісного перетворення системи, зміни етапів економічного розвитку країн, стадій розвитку, симбіоз еволюційного і революційного розвитку. Він повинен включати механізм такої зміни і механізм переміщення від однієї стадії до іншої, тобто, визначає тенденцію зміни.

Під культурними факторами еволюційних трансформацій економічного суспільства ми розуміємо сукупність ціннісно-нормативної системи суспільства, яка ґрунтується на світоглядних установках економічної культури і системі соціоекономічних пріоритетів, що враховують просторово-часовий континуум сучасної особистості. Виділимо наступні культурні чинники еволюційних трансформацій економічного суспільства, що на нашу думку, є найбільш важливими для розуміння сутності генезису і еволюційних трансформацій економічної культури: економічна культура сучасного суспільства; ціннісно-нормативна система життя Homo economicus; моделі споживання благ, що орієнтуються на субкультури, які становлять основу суспільства; максимальні здібності до соціокультурної адаптації; спрямованість на постійні інновації, що поліпшують наші життєві ресурси і прагнуть до створення умов для якісного життя Людини і Людства.

Тому важливим є розгляд еволюційних трансформацій економічного суспільства як найвищої щабелю розвитку Homo economicus, еволюційного суспільства нового типу. Під еволюційними трансформаціями ми маємо на увазі перетворення соціальних систем зі статичного стану в соціокультурний динамічний стан, що ґрунтується на економічних імперативах ціннісно-нормативної системи сучасного суспільства.

Другий підрозділ *«Економічна культура в інформаційному суспільстві»* досліджує роль та значення економічної культури в інформаційному суспільстві.

В інформаційному суспільстві з'являється нова парадигма: заміна концепції «культурного імперіалізму» «культурним глобалізмом». «Культурний глобалізм» має на увазі визнання мінливості і трансформацію культур, їх різноманітність, взаємовплив в умовах розвитку глобалізаційних процесів в світі. «Культурний глобалізм» постає як процес формування гібридних культур в умовах розвитку міграції, що супроводжується «детеріоризацією» колишніх культурних традицій. У такий контекст вписується технологічна культура як певне зрушення не тільки в спадкоємності культур, а й в її прояві. Вона набуває утилітарного характеру, оскільки її основна мета – що і як треба зробити.

Третій підрозділ *«Особливості становлення української економічної культури»* містить інформацію, узагальнення якої дозволяє висловити думку, що специфіка сучасної економічної культури в Україні та деяких інших суспільств, існуючих на пострадянському просторі, полягає в тому, що в ній поєднуються характеристики минулої культури командно-адміністративної економіки з елементами ринкової економіки.

Тому нова соціокультурна реальність характеризується різним рівнем розвитку своїх складових і інтенсивністю процесів в них (релігія, мистецтво). Навіть у царині мистецтва спостерігається значна нерівномірність розвитку масового і елітарного, зниження рівня художніх потреб і смаків і значні досягнення в музиці, поезії, образотворчому мистецтві. Новій соціокультурній реальності в Україні притаманні риси значного прийняття зовнішнього негативного, що вирівнюють вплив масової культури і риси екзогенні, національно закріплені, про що свідчать значні досягнення професійного мистецтва світового рівня.

Молодіжна субкультура характеризується своїм особливим соціальним змістом, культурного спрямування, сукупністю відносин, стилем життя і поведінки, складається із сукупності знань (картина світу), цінностей і норм, способу життя, специфічної системи потреб і інтересів, символіки, атрибутики, міфів. Інформаційно-культурний простір стоїть перед необхідністю широкого включення актуальної культури в нього, що й дозволить зробити Інтернет такою складовою культури, яка в значній мірі буде визначати його стан.

Сформуємо коло вимог, яким повинна відповідати нова економічна культура сучасного українського суспільства. По-перше, вона повинна забезпечувати відбір (з історичного минулого, з досвіду інших країн і народів) нових соціальних цінностей і норм, необхідних для стимулювання економічної активності населення. По-друге, повинна відбуватися ціннісна переорієнтація пострадянських суспільств. По-третє, повинна посилитися значущість таких цінностей, як компетентність, професійна самореалізація, прагнення до сумлінної праці, виконання професійного обов'язку. Тільки при розумінні системного характеру нової економічної культури сучасне українське суспільство буде успішним і процвітаючим.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційної роботи проводиться теоретичне узагальнення та пропонується нове вирішення **наукової задачі** – виявленню особливостей розвитку і суперечностей генезису та еволюційних трансформацій економічної культури у процесі постійних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві.

Проведене соціально-філософське дослідження дає підстави в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні висновки.

Вивчення еволюційних трансформацій економічної культури вимагає нового методологічного підходу, який би враховував характер змін, пов'язаних з переходом до постіндустріального суспільства і глобалізаційними процесами. Завдяки тому, що культура втілюється в діяльності, об'єктивується в матеріально-предметних і знаково-символічних формах, по-перше, відбувається фіксація і структурування історичного досвіду даного народу, спільності, сім'ї, по-друге, культура, її смисли і значення, технологія і навички можуть бути передані іншій людині, іншому поколінню. Культура тим самим виступає засобом перекладу історичного досвіду минулого в практичні дії сьогодення.

Характеристика культури як якісного своєрідного процесу і результату діяльності і поведінки доповнена і конкретизована за рахунок розкриття елементного складу діяльності та її структури. Культура – галузь людської діяльності, пов'язана з самовираженням людини, проявом її суб'єктності (суб'єктивності, характеру, навичок, знань та вмінь). Саме тому, будь-яка культура має додаткові характеристики, тому що пов'язана як з творчістю людини, так і з практикою, комунікацією, відображенням, узагальненням і його повсякденним життям. Культура є маркером і основою цивілізації.

У процесі функціонування економічна культура розкриває суттєві особливості і характеристики економічного життя. У ній відбиваються стійкі форми економічної свідомості людей, що зумовлюють характер і спрямованість економічних процесів. Вона активно впливає на формування економічних стратегій, оскільки дає систему цінностей, що забезпечують смисли і основоположні норми економічної поведінки. Економічна культура корелюється з панівними у суспільстві цінностями, культурно-історичним типом їх сприйняття і є уособленням системи смислів, символів, знань, почуттів, традицій, що забезпечують мотивацію і регуляцію економічної діяльності людини в процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних і духовних благ.

У поняття «економічна культура» закладено специфічний рівень економічних відносин, що відтворює якісний стан всієї соціальної системи в особливій формі її вираження і організації. Виокремивши найбільш істотні зв'язки і залежності, фіксуючи їх в певному концептуальному вигляді, стало

можливим послідовно просуватися до все більш повного уявлення про економічну культуру як якісну характеристику будь-якої соціальної системи від індивіда до суспільства, що свідчить як про ступінь реалізації даними суб'єктами сутнісних сил людини, так і про міру гуманізації суспільства в цілому.

В рамках національної економічної культури доцільно розмежовувати елітарну і масову субкультури, які відображають відмінності в орієнтаціях тих, хто прямо впливає на прийняття політико-економічних рішень, і їх менш активних співвітчизників. Масова культура, в свою чергу, може складатися з численних субкультур, які ґрунтуються на класових, етнічних, регіональних або інших відмінностях.

Економічна культура при взаємодії з менталітетом нації формує економічне мислення індивідів, в результаті визначається програма індивідуальної економічної поведінки і відбувається власне економічне дія. Таким чином, економічна поведінка залежить від ряду більш глибоких чинників: умов формування економічної культури, економічного мислення, особливостей сформованих систем економічних і соціальних відносин.

Під культурними аспектами еволюційних трансформацій економічного суспільства ми розуміємо сукупність ціннісно-нормативної системи суспільства, яка ґрунтується на світоглядних установках економічної культури і системі соціоекономічних пріоритетів, що враховують просторово-часовий континуум сучасної людини. Виділимо наступні культурні аспекти еволюційних трансформацій економічного суспільства, які ми вбачаємо найбільш важливими для розуміння сутності генезису і еволюційних трансформацій економічної культури: економічна культура сучасного суспільства; ціннісно-нормативна система життя Homo economicus; моделі споживання благ, що орієнтуються на субкультури, які становлять основу суспільства; максимальні здібності до соціокультурної адаптації; спрямованість до постійні інновацій, що поліпшують наші життєві ресурси і прагнуть до створення умов для якісного життя Людини і Людства.

Ми розуміємо під світоглядними установками економічної культури систематичну готовність людини певним чином сприймати економічну сутність життя, оцінювати економічний розвиток, як свій, так і соціальних груп, до яких вона входить, і всього суспільства в цілому, і діяти відповідно до власних економічних ідеалів та економічних цінностей суспільства, в якому людина перебуває і існує.

Можна виділити наступні світоглядні установки економічної культури: ергономічна побудова трудової діяльності, яка полягає у відповідності до роботи і людей один до одного; абстрактивізація цінностей і норм, що допомагає не тільки створити передумови для формальної рівності людей (згідно з М. Вебером), але і надає можливість більш високого рівня соціоекономічної

адаптації Homo economicus в суспільстві, що трансформується; логістика економічної діяльності, спрямована на систематизацію економічної системи людського співжиття; демократичні установки прийняття рішень, організації всієї системи життєзабезпечення спілкування; спрямованість і вміння бути щасливим, отримувати задоволення від життя.

Діалектична природа еволюційних трансформацій економічної культури характеризується: бурхливим ростом загального обсягу інформації, спрямованої на вузькопрофесійні спеціалізації; прагненням до соціокультурного проектування трансформацій людини і суспільства; демократичною модальністю економічного існування людських спільнот; глобальним прискоренням динаміки соціокультурного економічного розвитку; соціогуманітарними пріоритетами існування людини.

Особливості становлення сучасної української економічної культури полягають в: амбівалентності нашої свідомості і дій (при декларуванні своєї прихильності до принципу верховенства права і законності більшість з нас визнає можливість порушити закон і порушує його за умови уявної необхідності); прагненні до створення пріоритетів ринкової економіки; декларуванні соціогуманітарних основ життєдіяльності сучасного українського суспільства; створенні економічної системи розвитку держави, заснованої на принципах самоорганізації і саморегулюванні; цінностях свободи особистості, які враховують розуміння соціокультурних трансформацій сучасного суспільства.

Соціокультурна трансформація українського суспільства, створюючи нову реальність, формує нові профілі культури, нові її функції, породжує надлишок одних елементів культури та дефіцит інших, призводить до деформації суспільства, гостро порушуючи проблему необхідності суспільно бажаного регулювання культурних змін. Розвиток трансформаційно-культурних процесів стримується відставанням їх інституційного та управлінського забезпечення, протиріччями у системі культури як соціального інституту. Політику у сфері культури повинні забезпечувати управлінська єдність прогнозування, планування, регулювання та виховання.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Статті у фахових виданнях, зареєстрованих МОН України:

1. Рудан Н. С. Специфіка економічної культури і проблема її онтологічного статусу // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2010. Вип. 1(25). С.178-183.
2. Рудан Н. С. Социально-философская сущность категории «Культура»// Наукове пізнання: методологія та технологія. 2016. Вип. 2(37). С.82-89.

3. Рудан Н. С. Становлення сучасної економічної культури у процесах трансформації пострадянського простору // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2017. Вип. 1(38). С.108-115.

4. Рудан Н. С. Особенности становления украинской экономической культуры // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2017. Вип. 2(39). С.103-110.

5. Рудан Н. С. Вплив менталітету українського суспільства на розвиток української економічної культури // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2018. Вип. 1(40). С.104-110.

6. Рудан Н. С. Роль економічної культури в інформаційному суспільстві // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 17. С.73-79.

Статті в наукометричних та міжнародних виданнях:

7. Рудан Н. С. Генезис та еволюційні трансформації економічної культури: соціально-філософський аналіз // Грані / Науково-теоретичний альманах. 2018. Вип. 21(3). С.124-131.

Статті й тези доповідей в наукових збірках та матеріалах міжнародних і всеукраїнських конференцій:

8. Рудан Н. С. Розвиток інформаційного суспільства та тенденції прискорення інформатизації освіти в Україні // Традиції та інновації в науці та освіті ХХІ століття: матеріали міжнародної наукової конференції, 30 вересня-01 жовтня 2010 р. Одеса, 2010. С. 147-148.

9. Рудан Н. С. Массовая экономическая культура как фактор обновления экономики // Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 6-8 жовтня 2011 р. Сімферополь, 2011. С. 57-59.

10. Рудан Н. С. Методологія дослідження економічної культури // II Таврійські історичні наукові читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 квітня 2018 р. Київ, 2018. С. 75-80.

11. Рудан Н. С. Социально-философский анализ экономической трансформации современного украинского общества // «Пріоритети розвитку суспільних наук у ХХІ столітті» : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 квітня 2018 р. Одеса, 2018. С. 33-38.

12. Рудан Н. С. Соціально-філософська проблематика культури // Освіта та соціалізація особистості: матеріали VI Всеукраїнської інтернет-конференції, 27-28 квітня 2018 р. Одеса, 2018. С. 42-44.

13. Рудан Н. С. Філософія сучасної української економічної культури: від командно-адміністративної системи до лібералізму // «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання»: матеріали IV міжнародної наукової конференції, 25-26 травня 2018 р. Одеса, 2018. С. 53-55.

АНОТАЦІЯ

Рудан Н. С. Генезис та еволюційні трансформації економічної культури: соціально-філософський аналіз. – На правах рукопису.

Кваліфікаційна наукова праця на здобуття ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2018.

Робота присвячена концептуалізації еволюційних трансформацій економічної культури. Дисертант розглядає культуру з позицій соціальної філософії і вважає, що за допомогою культури відбувається фіксація і структурування історичного досвіду народу, вона є сферою соціальної діяльності, яка пов'язана з творчістю людини, з повсякденною практикою, з комунікацією між людьми. Культура є маркером і основою цивілізації, що визначає хід, характер і мотивації діяльності в процесах історичного становлення націй.

Вивчення генезису та еволюційних трансформацій економічної культури потребує нового методологічного підходу, який би враховував характер змін, пов'язаних з переходом до постіндустріального суспільства. Еволюційні трансформації сучасної економічної культури розглянуті як реакція на світоглядні виклики глобалізації та постіндустріалізації, а їх специфіка та діалектична природа розкрити в контекстуальному зв'язку з соціально-економічними процесами, що відбуваються в світі взагалі, в Україні – зокрема.

У понятті «економічна культура» укладено специфічний рівень економічних відносин, що відтворює якісний стан всієї соціальної системи в особливій формі її вираження і організації. Були уточнені уявлення про структуру економічної культури, про її взаємозв'язок з іншими компонентами суспільства, про залежність економічних стратегій від культурних (релігійних, наукових, мистецьких тощо) парадигм. Економічна культура є проекцією культури на площину економічних процесів. З точки зору соціальної філософії, в понятті «економічна культура» укладено специфічний рівень економічних відносин, що відтворює якісний стан всієї соціальної системи в особливій формі її вираження та організації.

Ключові слова: генезис, культура, економічна культура, економічні цінності, еволюційні трансформації, світоглядні чинники економічної культури.

АННОТАЦИЯ

Рудан Н. С. Генезис и эволюционные трансформации экономической культуры: социально-философский анализ.

Квалификационная научная работа на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2019.

Работа посвящена концептуализации эволюционных трансформаций экономической культуры. Диссертант рассматривает культуру с позиций социальной философии и считает, что с помощью культуры происходит фиксация и структурирование исторического опыта народа, она является сферой социальной деятельности, которая связана с творчеством человека, с повседневной практикой, коммуникацией между людьми. Культура видится диссертанту маркером и основой цивилизации, что определяет ход, характер и мотивации деятельности в процессах исторического становления наций.

Изучение генезиса и эволюционных трансформаций экономической культуры требует нового методологического подхода, который учитывал бы характер изменений, связанных с переходом к постиндустриальному обществу. Эволюционные трансформации современной экономической культуры рассмотрены как реакция на мировоззренческие вызовы глобализации и постиндустриализации, а их специфика и диалектическая природа раскрыты в контекстуальной связи с социально-экономическими процессами, происходящими в мире вообще, в Украине – в частности.

В категории «экономическая культура» заключен специфический уровень экономических отношений, который воспроизводит качественное состояние всей социальной системы в особой форме ее выражения и организации. Были уточнены представления о структуре экономической культуры, ее взаимосвязь с другими компонентами общества, про зависимость экономических стратегий от культурных (религиозных, научных, художественных и других) парадигм. Экономическая культура является проекцией культуры на плоскость экономических процессов. С точки зрения социальной философии, в понятии «экономическая культура» заключен специфический уровень экономических отношений, который воспроизводит качественное состояние всей социальной системы в особой форме ее выражения и организации.

Ключевые слова: генезис, культура, экономическая культура, экономические ценности, эволюционные трансформации, мировоззренческие установки экономической культуры.

ABSTRACT

Rudan N.S. Genesis and evolutionary transformations of an economic culture: a socio-philosophical analysis. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

The dissertation submitted for the degree of Candidate of Philosophical Sciences (Doctor of Philosophy), specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”. – Odesa, 2018.

The thesis is devoted to the conceptualization of evolutionary transformations of an economic culture. The author views culture from the standpoint of social philosophy and she thinks through culture historical experience of people is fixed and structured. Culture is an area of social activity, connected with the creativity of a person, with everyday practice, with communication between people; it is a marker and a basis of civilization. Culture determines a course, a nature and a motivation of activity in processes of historical formation of nations.

External culture is focused on the physical development of a human and on maintaining his/her worthy social level. Internal culture includes the tasks of intellectual development, ethical and aesthetic perfection of individual. Recognizing the importance of external culture for a person’s life in society, the author thinks internal culture plays a decisive role in the formation of personality. From its development and qualitative certainty, external culture of a human also depends. The formation of an inner culture requires a human of great intellectual effort, willpower and self-awareness.

A study of evolutionary transformations of economic culture requires a new methodological approach that would take into account a nature of the changes associated with transition to the postindustrial society. Evolutionary transformations of the modern economic culture are considered as a reaction to the worldview challenges of globalization and post-industrialization, and their specific and dialectical nature is revealed in contextual connection with the socio-economic processes taking place in the world and in Ukraine.

The concept of “economic culture” contains a specific level of economic relations that reproduces qualitative state of the entire social system in a special form of its expression and organization. The ideas about the structure of economic culture, its interrelation with other components of society, the dependence of economic strategies on cultural (religious, scientific, artistic, etc.) paradigms were refined. Economic culture is a projection of culture on the plane of economic processes. From the point of view of social philosophy, the concept of “economic culture” contains a specific level of economic relations that reproduces the qualitative state of the entire social system in a special form of its expression and organization.

Economic culture reflects the essential characteristics and characteristics of economic life, sustainable forms of economic consciousness, which determine the nature and direction of economic processes. Economic culture correlates with the values prevailing in society, the cultural and historical type of their perception, and represents a system of meanings, symbols, knowledge, feelings, ideas, traditions that ensure the motivation and regulation of a person's economic activity in the process of production, distribution, exchange, consumption of material and spiritual benefits. In the thesis, new functions of culture (universal, managerial and economic) and economic culture (symbolic) were added to the existing classifications.

The development of religious and ethical aspects of the development of capitalism was handled by Max Weber, who showed the influence of Protestant ethics on labor and entrepreneurial orientations. The main and essential characteristic of the "the spirit of capitalism" is the desire for rational economic management and profitability. At the same time, activity as a whole is oriented not to practical, but to ideal goals, which are subordinated to the idea of salvation through ascetic worldly service to God. It is the Protestant world outlook that determined the formation of a system of value orientations, motivations and behavioral stereotypes that formed the basis of capitalist entrepreneurship.

Within the framework of the national economic culture, it is advisable to delimit elitist and mass subcultures that reflect differences in the orientations of those who directly influence the adoption of political and economic decisions and their less active citizens. Mass culture, in turn, can consist of numerous subcultures that are based on class, ethnic, regional or other differences.

Economic culture when interacting with the mentality of nation forms economic thinking of individuals and determines the algorithms of individual economic behavior. Thus, economic behavior is not an independent factor in development of the economy of life; it depends on a number of deeper factors: the conditions for the formation of economic culture and economic thinking, the specific features of the existing systems of economic and social relations. The author analyzed the theory of modernization in aspects of possibilities and limitations of its application to the modern sociocultural reality.

The change in the socio-cultural paradigm is accompanied by a conflict of values, development tendencies, personal and group identities, contradictions between conservatives and modernizers, between generations, between big cities and provinces. The youth subculture is characterized by its special social content, lifestyle and behavior. It consists of a combination of knowledge, values and norms, a specific system of needs and interests, symbols, attributes, myths.

Sociocultural transformation of Ukrainian society creates new cultural profiles, its new functions, generating an excess of some elements of culture and a deficit of others ones. Ukrainian economic culture is represented as a multidimensional foundation that realizes both the connection between generations through historical

memory (including comprehension of traumatic elements of the totalitarian past), as well as concepts about an ideal of socio-economic and spiritual organization of the nation state. It is influenced both by positive factors (rapid growth of information technologies, etc.), and negative (high level of corruption, low standards of life, etc.).

Theoretical models describing the dynamics, direction and dialectical inconsistency of social and economic transformations are examined, the reasons for the insufficient effectiveness of the reforms being carried out and the options for optimizing these processes are proposed. In modern Ukraine there are typical for the transitional period, contradictions between content and form of new institutions. Economic culture of this period also has a contradictory transitional character. Cultural policy should be provided by the management unity of forecasting, planning, regulation and upbringing.

Keywords: genesis, culture, economic culture, economic values, evolutionary transformations, worldview factors of economic culture.

Рудан Наталя Сергіївна

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

**Автореферат
кваліфікаційної наукової праці на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Віддруковано з оригінал-макету
Підп. до друку 08.01.2019. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарн. «Times». Друк цифровий. Ум.-друк. арк. 0,9.
Наклад 100 пр.